

MELUZyna

ISSN 2449-7339

1 (20) (2024) | Rocznik XI

DOI: 10.26485/me.2024.1-04

KONTEKSTY I NAWIĄZANIA

Zuzanna Pasikowska*

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4783-2784>

Trzecia polska Psyche. *Miłość i Psyche* Anny Olimpii Mostowskiej na tle siedemnastowiecznych wersji baśni Apulejusza (rekonesans)

Baśń o Amorze i Psyche z *Metamorfoz* Apulejusza od wieków inspiruje twórców. Nawiązania do tej antycznej opowieści możemy odnaleźć w dziełach Fulgencjusza, Giovanniego Boccaccia, Jeana de La Fontaine'a czy Antoniego Canovy¹. Na tle zachodnioeuropejskiej recepcji *Metamorfoz* odbiór tej historii w polskiej literaturze nie wydaje się szczególnie żywy. Pierwsze bezpośrednie tłumaczenie historii o Amorze i Psyche na język polski – autorstwa Maksymiliana Kawczyńskiego² – pojawiło się dopiero w 1901 roku. W ubiegłym stuleciu powstało jeszcze kilka parafraz, co Tadeusz Sinko zinterpretował jako próbę „nadrobienia zaniedbań czterech poprzednich wieków” (Sinko, 1953, s. CXXVIII). W dobie wczesnej nowożytności, w XVII wieku, powstały tylko dwie polskie przeróbki opowieści o Amorze i Psyche – anonimowe tłumaczenie IV pieśni *Adona*³ Giambattisty Marina oraz poemat *Psyche* Jana Andrzeja Morsztyna⁴.

* e-mail autorki: z.pasikowska@student.uw.edu.pl

¹ Szerzej na temat starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej recepcji baśni zob. m.in.: Bistagne, Boidin, Mouren, 2021; Harrison, May, 2024.

² Maksymilian Kawczyński był nie tylko tłumaczem, lecz także badaczem twórczości Apulejusza oraz recepcji jego baśni (zob. Kawczyński, 1900; 1902–1904; 1907).

³ Pierwsze wydanie tekstu napisanego najpewniej przed 1660 r. ukazało się w 1993 r. (Marino – Anonim, 1993), wcześniej przekład był dostępny jedynie w formie rękopisów.

⁴ Tekst po raz pierwszy został wydany drukiem już po śmierci Morsztyna (ok. 1689 r.) wraz z tłumaczeniem *Cyda* Pierre'a Corneille'a oraz mylnie przypisanym Janowi Andrzejowi Morsztynowi tekstem Stanisława Morsztyna – *Hippolitem Andromachą*.

Formułując stwierdzenie o tylko dwóch adaptacjach, Sinko nie miał racji. Pominął bowiem trzecią parafrazę antycznej opowieści – do dwóch siedemnastowiecznych tekstów należy dołączyć jeszcze jedną, zapomnianą wersję, czyli *Miłość i Psyche* Anny Olimpii Mostowskiej. Utwór po raz pierwszy ukazał się w zbiorze *Zabawki w spoczynku po trudach* w 1809 roku (Mostowska, 1809, s. 143–195), gdzie przez samą autorkę został określony mianem „powieści mitologicznej”. Niniejszy artykuł ma być przyczynkiem do ożywienia badań nad polską recepcją baśni Apulejusza, zwłaszcza zaś nad tekstem Mostowskiej. Świadczy o tym zresztą tytułowa formuła – „trzecia Psyche” jest nawiązaniem do tytułu studium Luigiego Marinello *Dwie Psyche polskiego baroku* (Marinelli, 1991 lub 1997) poświęconego staropolskim przekazom historii Apulejusza.

W przeciwieństwie do całkiem dobrze zbadanych wersji barokowych utworów Mostowskiej nie doczekał się do tej pory żadnej odrębnej analizy ani porównania z wcześniejszymi polskimi tłumaczeniami baśni o Amorze i Psyche. „Powieść mitologiczna” bywała wyłącznie wzmiankowana w studiach na temat twórczości Mostowskiej, pomijana zaś w syntezach dotyczących recepcji dzieła Apulejusza. Na literacki dorobek pisarki oraz jej *Miłość i Psyche* jako pierwszy zwrócił uwagę Jan Gebethner. W poświęconej Mostowskiej monografii dokładnie zanalizował tylko kilka utworów, a „powieści mitologicznej” przeznaczył obszerny przypis (Gebethner, 1918, s. 78–79), w którym postawił hipotezę o prawdopodobnym francuskim pierwowzorze utworu i wskazał kilka najważniejszych różnic pomiędzy tekstem Mostowskiej a antycznym oryginałem. Hipotezę o możliwej francuskiej inspiracji utworu powtórzył później także Tadeusz Sinko⁵.

Wzmianki o *Miłości i Psyche* pojawiły się również w dwóch nowszych monografiach traktujących o twórczości pisarki – książkach autorstwa Agnieszki Śnieguckiej (2007) i Moniki Urbańskiej (2014). Obie badaczki przywołują „powieść mitologiczną” w kontekście całości dorobku Mostowskiej, wskazując konsekwentne strategie w przedstawianiu miłości oraz rysując prezentowany w tekstach system wartości (Śniegucka, 2007, s. 133, 176; Urbańska, 2014, s. 68, 76–77). Urbańska zwróciła ponadto uwagę na feministyczny wydźwięk przedmowy do utworu, w której to Mostowska wprost stwierdza, że *Miłość i Psyche* kieruje do swych „czytelnic” – kobiet pragnących odpocząć po trudach pracy (Urbańska, 2014, s. 114). Poza tymi istotnymi wzmiankami w badaniach Gebethnera, Śnieguckiej i Urbańskiej *Miłość i Psyche* nie doczekała się jednak osobnego studium, które analizowałoby związki tekstu z antyczną opowieścią Apulejusza lub z jej wcześniejszymi barokowymi reinterpretacjami.

Celem niniejszego artykułu jest zatem przypomnienie i dowartościowanie tekstu marginalizowanego w badaniach nad twórczością powieściopisarki oraz pomijanego w pracach o polskiej recepcji Apulejusza. Utwór Mostowskiej domaga się konfrontacji z pozostałymi polskimi przekładami baśni, gdyż takie porównanie umożliwi prześledzenie zmian perspektyw w recepcji antycznej opowieści. *Miłość i Psyche* Mostowskiej zasadniczo różni się bowiem od

⁵ Jedyna odnaleziona przez autorkę pracy wzmianka o *Miłości i Psyche* w tekście poświęconym późniejszej recepcji opowieści Apulejusza to krótka informacja we wstępie Tadeusza Sinko do powieści scenicznej *Eros i Psyche* Jerzego Żuławskiego (zob. Sinko, 1921, s. VIII–IX). W powstałym ponad trzydzieści lat później wstępie do edycji *Metamorfoz* Apulejusza nie ma informacji o utworze Mostowskiej (por. Sinko, 1953, s. III–CXXXI).

poematów Anonima i Morsztyna. W prezentowanym artykule przedstawię wybrane płaszczyzny konfrontacji tych tekstów: kwestię genezy utworów, ich formy gatunkowej, poetyki oraz różnic fabularnych. Wskażę także rozbieżności, które mogą wynikać z faktu, że *Miłość i Psyche* jest pierwszą polską przeróbką opowieści Apulejusza autorstwa kobiety.

Geneza utworów

Choć wszystkie trzy utwory opowiadają tę samą historię o antycznym rodowodzie, ich autorzy sięgali do odmiennych źródeł. Zagadnienie inspiracji stojących za powstaniem polskiego anonimowego *Adona* oraz *Psyche* Morsztyna było już wcześniej przedmiotem osobnych badań. Dla siedemnastowiecznych pisarzy podstawę inspiracji stanowiła wersja opowieści Apulejusza zawarta w IV pieśni włoskiego poematu *L'Adone* Giambattisty Marina. Jej anonimowe polskie tłumaczenie, które powstało najprawdopodobniej między 1625 a 1647 rokiem, cechuje wysoki stopień zgodności z oryginałem, czego dowiodły analizy Luigiego Marinello (1997a) i Juliana Lewańskiego (1974). Zupełnie inaczej z tekstem Marina postąpił z kolei Jan Andrzej Morsztyn, który przy tworzeniu swego młodzieńczego poematu korzystał nie tylko z *L'Adone'a*, lecz także z *Metamorfoz* Apulejusza (Nehring, 1876), polskiego *Adona* Anonima oraz poematu *La Psyche* Ercole Udinego (Marinelli, 1997, s. 225–231). Mimo że podstawową inspiracją poematu *Psyche* jest IV pieśń *L'Adone*, to poeta – jak w przypadku innych przekładów i parafraz z Marina – również w tym tekście dokonuje modyfikacji⁶. Zaletą *Psyche* Morsztyna nie jest, jak w utworze Anonima, wierność leksykalno-semantyczna oraz retoryczna względem włoskiego oryginału, lecz konsekwentne zastosowanie oktawy. Marinelli, porównując ze sobą te dwa teksty, określił metody translatorskie Morsztyna (parafrazę) i Anonima (dosłowność) jako wręcz biegunowo odmienne (Marinelli, 1997, s. 223–224).

Najbardziej zagadkowa pozostaje kwestia genezy *Miłości i Psyche* Anny Mostowskiej. Intencje towarzyszące autorce w trakcie tworzenia tego tekstu zdradza przedmowa⁷, w której autorka deklaruje:

Czytając bajkę Apulejusza pod tytułem *Miłość i Psyche*, przyszła mi chęt napisać jej w naszym języku w sposobie powieści. Nic zaiste nie maluje tak mocno dowcip[u] tego sławnego pisarza, jak ta bajka, rozkochanie się Miłości w Psyche, gniew i zazdrość Wenery i to wszystko, co składa tę przyjemną fabułę, jest płodem dowcipu i imaginacji Apulejusza (*Miłość i Psyche*, s. 495–496)⁸.

To autorskie świadectwo – jeśli założyć jego „szczerłość” – sugeruje, że inspiracją dla Mostowskiej była jakaś wersja baśni Apulejusza. Jan Gebethner przypuszczał, że pisarka mogła się

⁶ O związkach twórczości (a zwłaszcza liryki) Jana Andrzeja Morsztyna z tekstami Marina szerzej pisała Alina Nowicka-Jeżowa (2000).

⁷ Sporo uwagi przedmowom do tekstów Mostowskiej (jeszcze przed publikacją monografii Gebethnera) poświęcił Konstanty Wojciechowski (1901, s. 265–273). Również Monika Urbańska (2014, s. 109–119) umieściła we wstępie do edycji tekstów Mostowskiej rozdział dotyczący przedmów.

⁸ Wszystkie cytaty z utworu podaję za współczesnym wydaniem tekstu opracowanym przez Monikę Urbańską (Mostowska, 2014, s. 495–512).

zapoznać z fabułą we francuskim tłumaczeniu. Ponadto zakładał, że dokonała parafrazy niedosłownego przekładu łacińskiego tekstu, o czym świadczyłyby różnice względem antycznej wersji. Do głównych rozbieżności zaliczał różnice fabularne oraz „sentymentalno-tkliwy” ton powieści kontrastujący z „męską prostotą oryginału” (Gebethner, 1918, s. 78–79). Badacz nie wskazał jednak konkretnego tekstu, z którego mogła korzystać Mostowska. Jego teza o „sentymentalno-tkliwym” tonie opowieści kieruje uwagę na utwory powstałe w XVIII wieku. Potencjalnych źródeł tekstu, z którymi Mostowska mogła się zapoznać podczas pobytu we Francji, jest wiele⁹, jednak identyfikacja pierwowzoru *Miłości i Psyche* wykracza poza cele tego artykułu i wymaga dokładniejszych badań komparatystycznych. Pytania o inspiracje Mostowskiej nie można ograniczać wyłącznie do kwestii hipotetycznego zagranicznego pierwowzoru. Z samej przedmowy wynika bowiem, że autorka wiedziała o istnieniu wcześniejszych polskich utworów opowiadających historię Amora i Psyche. W jej „powieści mitologicznej” brak jednak bezpośrednich odwołań do anonimowego przekładu *L'Adone* oraz do *Psyche* Morsztyna. Mostowska, pisząc o wcześniejszych tłumaczeniach, nie wymienia żadnych tytułów ani nazwisk¹⁰:

Jest to może zuchwałością moją, brać tę bajkę za treść mojej powieści – ile że już kilka razy doskonałe pióra i w naszym języku wierszem ją opisali, jednak podchlebiam to sobie, że lubo powieść moja prozą pisana, obnażona jest z powabów, które rytm daje, zabawi jednak moje czytelnice [...] (*Miłość i Psyche*, s. 496–497).

Kwestia genezy *Miłości i Psyche* jest więc zdecydowanie bardziej zagmatwana, niż mogłoby się wydawać. Mostowska najprawdopodobniej wzorowała się na innym pierwowzorze niż jej polscy poprzednicy. Nie mamy jednak pewności, czy korzystała z jednego konkretnego przekładu, czy też z kilku przeróbek, dokonując ich kompilacji. Co więcej, miała świadomość, że jej tekst nie jest pierwszą polską interpretacją baśni Apulejusza; być może czytała teksty swoich poprzedników, choć nie nawiązuje do nich bezpośrednio. Brak pewności co do możliwych inspiracji Mostowskiej nie zmienia jednak faktu, że jej „powieść mitologiczna” pozostaje ważnym i interesującym śladem dawnej polskiej recepcji Apulejusza.

Gatunek i forma

Od wersji siedemnastowiecznych odróżnia narrację Mostowskiej przynależność gatunkowa *Miłości i Psyche*. Anonim i Morsztyn, idąc śladem Marina, historię Amora i Psyche opisywali wierszem. Mostowska z kolei, podobnie zresztą jak sam Apulejusz w *Metamorfozach*, wybrała prozę. Antyczną historię przedstawiła w formie opowiadania, które określiła mianem „powieści mitologicznej”:

⁹ Mostowska mogła korzystać np. z dzieła La Fontaine’a *Les Amours de Psyché et de Cupidon* wydanego w 1669 r. lub z tłumaczenia Claude’a Ignace’a Brugiere’a de Barante pochodzącego z roku 1719.

¹⁰ Poza analizowanymi w tej pracy przekładami barokowymi Monika Urbańska jako możliwy punkt odniesienia Mostowskiej wspomina również tłumaczenie autorstwa Ludwika Osińskiego. Nie podaje jednak żadnego tytułu ani źródła tej informacji (por. Mostowska, 2014, s. 497 [przypis nr 11]). Autorce niniejszej pracy nie udało się dobrać do wspomnianego utworu.

[...] jednak podchlebiam to sobie, że lubo powieść moja prozą pisana, obnażona jest z powabów, które rytm daje, zabawi jednak moje czytelnice, a jeśli po trudach domowych poświęcę krótką chwilę na czytanie tych fraszek i znajdą w nich rozrywkę, cel mój już będzie osiągnięty i żadnej innej nie żądam za pracę moją nagrody (*Miłość i Psyche*, s. 497).

Ten wybór świadczy nie tylko o możliwej inspiracji antycznym oryginałem, ponieważ decyzja Mostowskiej mogła być podyktowana nie tylko próbą wzorowania się na tekście Apulejusza, lecz także rosnącą w czasach pisarki popularnością tekstów prozatorskich. Ponadto to właśnie proza była Mostowskiej najbliższa – z wyjątkiem dłuższej wierszowanej *Dumy*, którą autorka włączyła do tekstu *Astoldy*, nieliczne fragmenty pisane wierszem pojawiają się tylko w trzech jej utworach (*Strach w Zameczku*, *Matylda i Daniłło* oraz *Zamek Koniecpolskich*).

Choć tekst Mostowskiej dzisiaj nie zostałby zaklasyfikowany jako powieść w sensie ścisłym, to wówczas to określenie nie było jeszcze terminologicznie jednoznaczne (Rutkowska, 1975, s. 48–67). Mogło odnosić się również do opowiadania lub innych małych form fabularno-narracyjnych. Utwór Mostowskiej, pomimo swej niedużej objętości, spełnia wszystkie kryteria wskazane przez Pierre’a Daniela Hueta jako kluczowe dla romansu pisanego prozą (Pawłowska, 2011, s. 244–245): opowiada o fikcyjnych miłosnych przygodach bohaterów i ma służyć głównie rozrywce czytelnika, co Mostowska również podkreśla w przedmowie. To nastawienie na rozrywkowy charakter literatury jest świadectwem nowych tendencji literackich, które zyskiwały na sile w czasach autorki, wyrażającej nadzieję, że jej tekst „zabawi czytelnice”. Co więcej, Mostowska w przedmowie określiła utwór mianem „fraszki”, traktowała go zatem jako rodzaj literackiej zabawy.

Podejście pisarki z jednej strony jest dość nowatorskie – nie próbuje ona tworzyć literatury wysokiej, chce przybliżyć antyczną historię swym czytelnikom, które mogą w niej odnaleźć trochę „zabawy w spoczynku po trudach”. Z takim założeniem dobrze koresponduje wybór przystępnej formy prozatorskiej. Z drugiej jednak strony nastawienie na funkcję rozrywkową może być nie tylko próbą odpowiedzi na nowe tendencje obecne w literaturze, lecz także świadectwem inspiracji antycznym pierwowzorem. Próba zabawienia czytelnika była bowiem również intencją Apulejusza – historia o Amorze i Psyche została w *Metamorfozach* zapowiedziana jako jedna ze „ślicznych historyjek i bajek, co tylko staruchy takie umieją”, która ma „rozerwać” młodą, uwięzioną przez złoczyńców dziewczynę i odwrócić jej uwagę od zmartwień (Apulejusz z Madaury, 1953, s. 95). Podobna intencja jest zresztą znamieną dla całości *Metamorfoz*, których narrator już w pierwszych zdaniach stwierdza, że opowieść służy zadziwieniu czytelnika rozmaitymi przemianami ludzi „w kształty inne”, i nazywa ją „bajdurzeniem” (Apulejusz z Madaury, 1953, s. 3), umniejszając dzieło w podobny sposób, w jaki uczyniła to później Mostowska określając swoje opowiadanie mianem „fraszek”.

Te podobieństwa do antycznego pierwowzoru sprawiają, że na tle siedemnastowiecznych poetyckich wersji *Miłość i Psyche* jest pod względem formy przeróbką oryginalną. To bowiem pierwsza polska translacja baśni Apulejusza napisana prozą, której nadrzędny cel stanowi dostarczenie czytelnikom (a raczej czytelniczkom) rozrywki.

Poetyka tekstów

Z odmienności gatunku wynikają różnice między poetyką tekstów barokowych a utworem Mostowskiej. Jak pisarka zauważa w przedmowie, jej tekst, ze względu na prozatorską formę, „obnażony jest z powabów, które rytm daje”. W związku z tym autorka *Miłości i Psyche* posługuje się chwytami charakterystycznymi dla powieści pisanej prozą, innymi niż jej rodzimi poprzednicy.

Podobieństwa i różnice w zakresie poetyki ujawniają się w rozbudowanych partiach deskryptywnych. Dobry materiał do porównania stanowią zwłaszcza obecne we wszystkich wersjach opowieści deskrypcje *loci amoeni* – pięknej polany, na której znajduje się zamek Kupidyna, a także wnętrz pałacu. Cechą wspólną tych opisów jest zmysłowość – charakterystyczna zarówno dla poetyki Marina (mającej wpływ na teksty Anonima i Morsztyna), jak i sentymentalizmu czy gotyzmu (a więc tendencji widocznych w większej części utworów Mostowskiej). Autorzy próbują jednak wywołać u swych czytelników wrażenia zmysłowe, operując innymi środkami.

W utworach Morsztyna i Anonima najwyraźniejsze są strategie poetyki marinistycznej – autorzy sięgają do conceptualistycznych metafor, np. ograniczając otwartą przestrzeń natury imaginacyjnym stropem i podłogą, co ma wywołać złudzenie „otulenia” bohaterki przez otaczającą ją naturę:

siedzi na łące pięknej, zamyślona,
która z gałązek dach jej zgotowała,
a tło z kwiateczków wonnistych usłała.
(*Adon*, IV, 82, w. 6–8)¹¹

Gdzie łąka z kwiatków pyszni się zapachu
I rozkoszują w kosztownej żywicy
Mirty i laury, że gdzie stawi nogę,
Wonność ma za dach, zapach za podłogę.
(*Psyche*, 104, w. 5–8)¹²

Barokowi poeci dużą wagę przywiązują również do dźwiękowego ukształtowania tekstu. Zmysłowość przejawia się tu nie tylko w planie treści; niekiedy znacznie ważniejsza od płaszczyzny semantycznej okazuje się płaszczyzna brzmieniowa, stąd liczne instrumentacje głoskowe (por. „rozlicznym upstrzona / brzeg morzu czyni dolina zielona” [*Adon*, IV, 82, w. 1–2 – podkr. Z.P.]; „kwiatków pyszni się zapachu / i rozkoszują w kosztownej żywicy” [*Psyche*, 104, w. 5–6 – podkr. Z.P.]).

Autorka *Miłości i Psyche* ten sam efekt zmysłowości uzyskuje z kolei poprzez bezpośrednie deskrypcje, co odróżnia jej tekst od utworów Anonima czy Morsztyna, którzy częściej sięgają po rozbudowaną metaforykę. Pisarka zamiast tego wprost przywołuje poszczególne wrażenia zmysłowe:

¹¹ Wszystkie cytaty z utworu podaję za współczesną edycją opracowaną przez Luigiego Marinellogo i Krzysztofa Mrowcewicza (Marino – Anonim, 1993).

¹² Wszystkie cytaty z utworu podaję za współczesną edycją krytyczną opracowaną przez Leszka Kukulskiego (Morsztyn, 1971, s. 449–537).

[Psyche – Z.P.] widzi obszerną łąkę, okrytą kwiatami, rodzaju jej nieznanego, które wszystkie zmysły zdają się razem napawać, ich farby, ich zapach dla niej są rzeczą nową. Postrzega drzewa [...]. Błyszczą się na nich owoce, których kształt, zapach, smak i gatunek nic nie mają podobnego do tych, które na całej znajdują się ziemi (*Miłość i Psyche*, s. 500).

Wielokrotnie odwołuje się również do topiki niewyraźności, stwierdzając, że piękno opisywanych przez nią przestrzeni jest zbyt wielkie, by ująć je w słowa:

Omamiona tylu nadzwyczajnymi widokami Psyche weszła do tych ogrodów – wszędzie na nowo zadziwiające widoki, wszędzie miejsca, gdzie sama rozkosz tron swój umieścić zdawała się i których ludzka ręka określać nie może, bo języki nasze nie mają do tego zdolnych wyrazów [...] (*Miłość i Psyche*, s. 500).

Podczas gdy Anonim i Morsztyn pozostają w orbicie poetyki Marina, w zmysłowych deskrypcjach Mostowskiej widać także wpływ późniejszych prądów estetycznych: sentymentalizmu (jak np. związek opisywanej przestrzeni ze stanem psychicznym bohatera) czy gotycyzmu. W związku z tym ostatnim nie powinno dziwić, że Mostowska opisała wędrowkę swej głównej bohaterki do podziemnej krainy umarłych znacznie dokładniej niż jej barokowi poprzednicy. Większa precyzja w deskrypcji tego znaczącego *locus horridus* może być wynikiem fascynacji autorki literaturą gotycką¹³. *Miłość i Psyche*, choć pomijana i niedoceniana, jest swego rodzaju konglomeratem tendencji i poetyk charakterystycznych dla epoki, w której tworzyła pisarka.

Warto w tym miejscu wspomnieć o jeszcze jednej istotnej inspiracji, do której odwołuje się Mostowska w *Miłości i Psyche*. Choć w jej powieści mitologicznej nie pojawiają się żadne nawiązania do tekstów Anonima czy Morsztyna, nie oznacza to, że nie sięgała do literatury baroku. W opisie ogrodów otaczających pałac Amora, do którego trafia główna bohaterka, pojawia się bowiem nawiązanie do ogrodów Armidy z eposu Tassa:

Ogrody, co gmach ten otaczają, i którym w porównaniu te, gdzie Armida czarami swymi Rynalda łudziła, byłyby niczym stosowali się do tego gmachu, którego ludzie nie tylko, że wysławić nie mogli, ale nawet wyobrazić by go sobie nie potrafili (*Miłość i Psyche*, s. 500).

To odwołanie świadczy o tym, że to właśnie literacką deskrypcję *locus amoenus* z *Jerozolimy wyzwolonej* Mostowska uznawała za wzorcową. Co więcej, tak sformułowane intertekstualne odwołanie zdradza założenie autorki, że poemat Tassa-Kochanowskiego i opisane w nim ogrody Armidy są doskonale znane jej czytelnikom – dlatego Mostowska nie podaje tytułu dzieła, a jedynie imię jednej z bohaterek. Ta dosłowna wzmianka o tekście Tassa nie jest jedynym nawiązaniem do *Jerozolimy wyzwolonej*, które pojawia się w utworze Mostowskiej. Tworząc w zgodzie z dominującymi w jej czasach prądami estetycznymi, takimi jak sentymentalizm i gotycyzm, autorka czerpała również z dorobku literackiego poprzednich epok.

¹³ Na temat związków prozy Mostowskiej z literaturą gotycką pisały m.in. Agnieszka Śniegućka (1995), Katarzyna Puzio (2002/2003), Agnieszka Łowczanin (2018) czy Zofia Sinko (1991, s. 161). Odsyłam jedynie do wybranych opracowań tego problemu, zbyt licznych, aby wymienić w tym miejscu wszystkie.

Dlatego w refleksji badawczej nad *Miłością i Psyche* (oraz twórczością Mostowskiej w ogóle) nie można ignorować związków z literaturą i estetyką barokową¹⁴.

Kobiecość

Anna Olimpia Mostowska jest pierwszą tłumaczką, która podjęła się przełożenia na język polski antycznej opowieści o Amorze i Psyche. Co więcej, *Miłość i Psyche* nie tylko została napisana przez kobietę, lecz także z myślą o kobietach, co wybrzmiewa w przedmowie. To nastawienie na kobiety punkt widzenia przejawia się na wielu płaszczyznach utworu.

Jedną z nich jest już sam sposób kreacji świata przedstawionego, przede wszystkim konstrukcja postaci żeńskich. Autorka rezygnuje bowiem z przedstawienia okrucieństw, które zadają sobie nawzajem kobiety w tekście Apulejusza, o czym wzmiankował już Gebethner, pisząc o „sentymentalno-tkliwym” tonie utworu (Gebethner, 1918, s. 78–79). Postać Wenerzy zostaje znacznie ułagodzona w *Miłości i Psyche*, a spośród kilku kar, które bogini wymierza tytułowej bohaterce w oryginalnej wersji baśni, Mostowska dokładnie opisuje wyłącznie kluczowe dla całej akcji utworu zejście do królestwa Prozerpiny. Podobnie znacznie łaskawsza okazuje się sama Psyche, która wybacza swym niegodziwym siostronom, a nie – jak w tekstach Apulejusza, Anonima i Morsztyna – skazuje je na bolesną śmierć. Kobiety Mostowskiej są więc o wiele łagodniejsze niż te opisane w tekstach jej poprzedników.

Ponadto w *Miłości i Psyche* znacznie mniejszy nacisk kładzie się na cielesność postaci kobiecych. Mimo że w *Metamorfozach* wygląd głównej bohaterki został opisany lakonicznie (Apulejusz z Madaury, 1953, s. 95), to w *Adonie i Psyche* pojawiają się jego bardzo szczegółowe deskrypcje – Morsztyn i Anonim poświęcili na opis wyglądu kobiety aż po pięć strof (*Psyche*, 60–64; *Adon*, IV, 38–42). Z kolei Mostowska, podobnie jak Apulejusz, ogranicza się wyłącznie do bardzo ogólnego przedstawienia wyglądu swojej protagonistki:

najmłodsza – imieniem Psyche – tak nadzwyczajnie była piękną, że nic jeszcze na ziemi podobnego nie widziano. Jej kibić, rysy jej twarzy i układ ciała cały tylko bogini piękności samej być przywołanymi zdawały się (*Miłość i Psyche*, s. 498).

Ta oszczędność deskrypcji może świadczyć o tym, że wygląd głównej bohaterki nie jest tu kwestią kluczową. Uroda Psyche, choć opisana krótko, nadal dorównuje piękności Wenerzy, ale nie jest najważniejszą cechą bohaterki.

Kolejne różnice widoczne są w sposobie przedstawiania przez pisarkę uczuć miłosnych. Psyche Mostowskiej, inaczej niż w wersjach barokowych, marzy nie tylko o wielkim uczuciu, lecz także o macierzyństwie:

żadne serce mnie się nie oddaje i nikt nie żąda los swój z moim dzielić; nigdy więc nie będę żoną, nigdy słowa słodkiego matki, małżonki nie usłyszę, nikt nigdy pieśczęt moich nie odbierze, nigdy drogiego dziecka i kochanego małżonka do łona mego nie przycisnę! (*Miłość i Psyche*, s. 499).

¹⁴ O związkach twórczości Mostowskiej z tradycją literatury barokowej pisały Dorota Vincúrková (2015), Agnieszka Śniegucka (2007, s. 59) oraz Monika Urbańska (2014, s. 39).

Zarysowana w ten sposób wizja miłości jest więc zupełnie odmienna od tej zaprezentowanej w tekście Morsztyna, inspirowanej erotyzmem przenikającym całą twórczość Giambattisty Mariniego. W poemacie *Psyche* mamy bowiem do czynienia z uczuciem przedstawionym jako na wskroś sensualne, a miejscami nawet rubaszne – u Morsztyna nie brakuje żartów i insynuacji o charakterze seksualnym, które nie zawsze pojawiają się u Anonima. Zefir u Morsztyna podwiewa *Psyche* spódnice i koszulę (*Psyche*, 103; 109), a Kupidyn zasypia po pieszczotach, co poeta komentuje żartobliwie jako przypadłość właściwą wszystkim mężczyznom (*Psyche*, 173, w. 4–5). Na tego typu uwagi nie ma miejsca w *Miłości i Psyche*; uczucie traktowane jest tu znacznie poważniej. Nie ma w tym nic dziwnego – miłość małżeńska i macierzyństwo, role żony i matki to podstawowe wartości w życiu bohaterki prozy Mostowskiej (Urbańska, 2014, s. 79).

Tego rodzaju różnice dowodzą, że kobiece autorstwo ma istotny wpływ na kształt antycznej baśni. Warunkuje ono liczne rozbieżności fabularne, ale również sposób kreacji świata przedstawionego oraz hierarchię wartości bohaterów. Mostowska jako pierwsza, opisując losy *Psyche*, próbuje przedstawić perspektywę żeńskiej bohaterki pragnącej realizować role konwencjonalnie przypisywane przedstawicielkom swojej płci. Właśnie takie życiowe powołanie Mostowska zalecała kobietom w swoich utworach (Śniegucka, 2007, s. 155), choć sama wielokrotnie wyłamywała się z tego typu oczekiwań epoki (była kobietą inteligentną i czytelną, a dzięki swojej twórczości mogła zarabiać). Tryb życia pisarki nie był jednak dostępny dla wszystkich kobiet jej czasów, zatem literackie zabiegi zastosowane przez Mostowską służą dostosowaniu antycznej bohaterki do ówczesnych realiów. Dzięki temu autorka mogła upodobnić *Psyche* do wielu współczesnych sobie kobiet w taki sposób, aby jej czytelniczki mogły się z nią utożsamić i bardziej zaangażować w opowieść.

Zakończenie

Pomiędzy trzema tekstami zachodzą znaczące różnice, nad którymi z pewnością warto podjąć dokładniejszą refleksję. *Miłość i Psyche* należy uznać za ciekawe ogniwo polskiej recepcji baśni Apulejusza; utwór wprowadza bowiem zupełnie nowe perspektywy, a pod pewnymi względami jest dziełem nowatorskim. Na gruncie polskiej literatury to zarówno pierwsza prozatorska wersja tej antycznej opowieści, jak i pierwsza jej reinterpretacja napisana przez kobietę. Jako że utwór powstał blisko sto pięćdziesiąt lat później niż teksty Anonima i Morsztyna, widać w nim wpływy zupełnie innych tendencji – nie tylko barokowego sensualizmu, lecz także późniejszego sentymentalizmu czy gotycyzmu. Stąd wynikają poszczególne rozbieżności fabularne pomiędzy utworami oraz odmienne sposoby kreowania elementów świata przedstawionego (przestrzeni i postaci kobiecych).

Włączenie do refleksji nad dawną recepcją baśni Apulejusza tego niepozornego tekstu niesie za sobą wiele nowych możliwości interpretacyjnych. Wskazany w tym artykule zbiór płaszczyzn porównania nie ma charakteru zamkniętego, a wnikliwa komparacja trzech tekstów może ujawnić kolejne, nieuwzględnione tutaj problemy. Porównawcza lektura *Miłości i Psyche* dowodzi, że nie jest to jedynie wtórna przeróbka antycznej baśni, a raczej utwór pod pewnymi względami wyjątkowy i nowatorski, z pewnością godny uwagi i przypomnienia. Badania nad nim mogą nie tylko rzucić nowe światło na dawną polską recepcję baśni Apulejusza, lecz także ją ożywić.

Bibliografia podmiotowa

- Apulejusz z Madaury (1953). *Metamorfozy albo Złoty Osioł*. Przekł. E. Jędrkiewicz. Wstęp T. Sinko. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Marino G. – Anonim (1993). *Adon*. T. 1. Oprac. L. Marinelli, K. Mrowcewicz. Roma: Tor Vergata. Warszawa: Instytut Badań Literackich.
- Morsztyn, J. A. (1971). Psyche. W: J. A. Morsztyn (1971). *Utwory zebrane* (s. 449–537). Wstęp i oprac. L. Kułski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mostowska, A. (1809). Miłość i Psyche. Powieść mitologiczna. W: A. Mostowska (1809). *Zabawki w spoczynku po trudach* (s. 143–195). Wilno: Drukarnia Diecezjalna.
- Mostowska, A. (2014). Miłość i Psyche. W: A. Mostowska (2014). *Powieści, listy* (s. 495–512). Wstęp i oprac. M. Urbańska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Bibliografia przedmiotowa

- Bistagne, F., Boidin, C., Mouren, R. (red.) (2021). *The Afterlife of Apuleius*. London: University of London Press.
- Gebethner, J. (1918). *Poprzedniczka romantyzmu (Anna Mostowska)*. Kraków: Gebethner i Wolff.
- Harrison, S., May, R. (2024). *Apuleius in European Literature: Cupid and Psyche since 1650*. Oxford: Oxford University Press.
- Kawczyński, M. (1907). *Amor i Psyche w baśniach*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kawczyński, M. (1902–1904). *Amor i Psyche w poezji starofrancuskiej*. T. 1–2. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kawczyński, M. (1900). *Apulejusza „Metamorfozy”, czyli powieść o złotym osle*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Lewański, J. (1974). *Polskie przekłady Jana Baptysty Marina*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Łowczanin, A. (2018). *A Dark Transfusion: The Polish Literary Response to Early English Gothic: Anna Mostowska Reads Ann Radcliffe*. Berlin: Peter Lang.
- Marinelli, L. (1991). Dwie Psyche polskiego baroku. (L. Apulejusz, E. Udine, G. B. Marino, Anonim tłumacz „L'Adone” i J. A. Morsztyn). *Ricerche Slavistiche*, XXXVIII, 177–195.
- Marinelli, L. (1997). Dwie Psyche polskiego baroku. Przekład – tradycja – intertekstualność. W: L. Marinelli, *Polski Adon. O poetyce i retoryce przekładu* (s. 219–238). Izabelin: Świat Literacki.
- Marinelli, L. (1997a). *Polski Adon. O poetyce i retoryce przekładu*. Izabelin: Świat Literacki.
- Nehring, W. (1876). Psyche Andrzeja Morsztyna. *Biblioteka Warszawska*, 2, 558–579.
- Nowicka-Jeżowa, A. (2000). *Jan Andrzej Morsztyn i Giambattista Marino. Dialog poetów europejskiego baroku*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki.
- Pawłowska, M. (2011). „Mimesis” a teorie siedemnastowiecznej powieści francuskiej. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Puzio, K. (2002/2003). „Negotyckie” zamki gotyckich powieści? (Z twórczości Anny Mostowskiej). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio FF, XX/XXI*, 301–319.
- Rutkowska, M. (1975). *Terminologia literacka w wypowiedziach o powieści XVIII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.

- Sinko, T. (1921). Przedmowa. W: J. Żuławski, *Eros i Psyche: powieść sceniczna w 7 rozdziałach* (s. V–XV). Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Sinko, T. (1953). Wstęp. W: Apulejusz z Madaury (1953). *Metamorfozy albo Złoty Osioł* (s. III–CXXXI). Przekł. E. Jędrkiewicz. Wstęp T. Sinko. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sinko, Z. (1991). [Hasło] Gotycyzm. W: T. Kostkiewiczowa (red.). *Słownik literatury polskiego oświecenia* (s. 158–163). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Śniegucka, A. (1995). Skąd się biorą duchy, czyli o stosunku Mostowskiej do powieści grozy. *Prace Polonistyczne*, 50, 177–196.
- Śniegucka, A. (2007). *Zjawy i ruiny społecznie użyteczne. O problematyce wartości w prozie Anny Mostowskiej*. Łódź: Oficyna Wydawnicza Tercja.
- Urbańska, M. (2014). Wstęp. W: A. Mostowska (2014), *Powieści, listy* (s. 9–179). Oprac. M. Urbańska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Vincúrková, D. (2015). Wpływ egzemplów barokowych na wyobraźnię twórczą Anny Mostowskiej na przykładzie powieści „Zamek Koniecpolskich” oraz „Matylda i Danił”. *Meluzyna*, 1 (2), 59–72.
- Wojciechowski, K. (1905). Przedmowy do pierwszych powieści polskich XIX w. *Pamiętnik Literacki*, 4 (1/4), 265–273.

The third Psyche of Polish literature. Anna Olimpia Mostowska's "Miłość i Psyche" in comparison with seventeenth-century Polish translations of Apuleius' tale (a preliminary study)

Summary

The main subject of the article is a short story written by Anna Olimpia Mostowska titled "Miłość i Psyche", which is a forgotten translation of an ancient tale from Apuleius' "Metamorphoses". The analysis compares this text with two seventeenth-century Polish versions of Cupid and Psyche's story – the fourth canto of Giambattista Marino's "L'Adone" in anonymous translation and Jan Andrzej Morsztyn's poem "Psyche". The author of the article points out that even though the analyzed texts retell the same story, they differ significantly in terms of their origin, literary genres, poetics, and plot. The study suggests that some differences may arise from the fact that "Miłość i Psyche" is the first Polish adaptation of Apuleius' story written by a woman. The article aims to bring Mostowska's work to light and integrate it into future studies related to the Polish reception of the ancient tale.

Słowa kluczowe: Amor i Psyche, Anna Olimpia Mostowska, Jan Andrzej Morsztyn, Giambattista Marino, Apulejusz, polska recepcja Apulejusza

Keywords: Cupid and Psyche, Anna Olimpia Mostowska, Jan Andrzej Morsztyn, Giambattista Marino, Apuleius, Polish reception of Apuleius' work